

REŻIMY KONTROLI ZBROJEŃ JĄDROWYCH I CHEMICZNYCH – TRZESZCZY W SZWACH, ALE NIE JEST JESZCZE ŻŁE

W tym wydaniu *Rocznika Strategicznego* przedstawiam funkcjonowanie w 2014 r. dwóch amerykańsko-rosyjskich reżimów: nowego układu START oraz „zapomnianego” od wielu lat INF, którego uzgodnienie było największym osiągnięciem w dziedzinie rozbrojenia w okresie zimnej wojny. Fundamenty tego drugiego w ubiegłym roku były mocno podmywane. Spośród reżimów o charakterze uniwersalnym charakteryzując osiągnięcia w umacnianiu NPT, przede wszystkim w wyniku zbliżenia się Iranu do jego pełnego i trwałego respektowania, „dreptanie w miejscu” reżimu CTBT, który nadal nie posiadał oparcia prawnomiędzynarodowego, oraz największy sukces ostatnich lat reżimu CWC – likwidację (prawie całkowitą) syryjskiego arsenału chemicznego. Z najważniejszych wydarzeń międzynarodowych prezentuję wyniki trzeciego światowego „szczytu” w sprawie bezpieczeństwa jądrowego, który odbył się w Hadze.

Wymienione reżimy ewoluowały w najtrudniejszych od zakończenia zimnej wojny warunkach, będących przede wszystkim konsekwencją działań Rosji – aneksji Krymu i militarnego zaangażowania po stronie separatystów w wojnie na wschodniej Ukrainie.

REALIZACJA NOWEGO START – ZGODNA Z PLANEM POMIMO NAPIĘĆ W STOSUNKACH USA–ROSJA

5 lutego 2014 r. rozpoczął się czwarty rok (z dziesięcioletniego okresu) obowiązywania (do 5 lutego 2021 r.) amerykańsko-rosyjskiego układu w sprawie środków dalszej redukcji i ograniczeń strategicznych zbrojeń ofensywnych zwanego „nowym START” (New START – *Strategic Arms Reduction Treaty*), podpisanego 8 kwietnia 2010 r. w Pradze przez prezydentów Baracka Obamę i Dmitrija Miedwiediewa, który wszedł w życie 5 lutego 2011 r.¹

W 2014 r. przekroczony został półmetek siedmioletniego procesu redukcji zbrojeń objętych układem, który ma zostać zakończony do 5 lutego 2018 r. Podobnie jak w poprzednich latach, pomimo ostrego kryzysu w stosunkach amerykańsko-rosyjskich, jaki nastąpił głównie w wyniku aneksji przez Rosję Krymu i ingerencji wojskowej na wschodniej Ukrainie, zobowiązania obu stron wykonywane były

¹ Szerzej na temat postanowień układu zob. M. Tabor, „Porozumienia w sprawie kontroli zbrojeń i rozbrojenia”, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 156–157.

zgodnie z postanowieniami. Przemawiając 10 grudnia 2014 r. w jednej z komisji Izby Reprezentantów amerykańskiego Kongresu Rose E. Gottemoeller – podsekretarz stanu ds. kontroli zbrojeń i bezpieczeństwa międzynarodowego – stwierdziła: „znajdujemy się obecnie w czwartym roku realizacji (nowego START) i pomimo kryzysu na Ukrainie my i Rosja czynimy to we wspólnym interesie”². Podobną opinię w tym samym czasie sformułował minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow w wywiadzie dla prорządowej agencji informacyjnej Rossiya Segodnya, uznając, że nie ma bezpośredniego związku między realizacją dwustronnych porozumień w sprawie kontroli zbrojeń a ochłodzeniem stosunków rosyjsko-amerykańskich; wykonywanie postanowień nowego START jest ważne, ponieważ leży to „w naszym wspólnym interesie”³.

W 2014 r., podobnie jak w latach poprzednich, odbyły się w Genewie rutynowo dwie sesje Dwustronnej Komisji Konsultacyjnej (Bilateral Consultative Commission), pierwsza (siódma z kolei) – w lutym, druga (ósma z kolei) – w listopadzie; obie poświęcone były praktycznym kwestiom związanym z realizacją układu, w tym wymianie danych telemetrycznych.

Nowy START przewiduje coroczne przeprowadzanie, przez każdą ze stron układu, do osiemnastu inspekcji, w tym do dziesięciu tzw. pierwszego typu (*type one*) – w miejscach przechowywania znajdujących się w stadium operacyjnym (tzw. aktywnych) i nieoperacyjnym (tzw. nieaktywnych) systemów strategicznych objętych układem, i do ośmiu inspekcji tzw. drugiego typu (*type two*) kierowanych jedynie do miejsc składowania nieoperacyjnych systemów strategicznych. Od 5 lutego 2014 r. do 5 lutego 2015 r. USA i Rosja w całości wykorzystały przysługujące im limity. Od początku obowiązywania układu do 5 lutego 2015 r. oba kraje wykonały w sumie po 72 inspekcje⁴.

Do podstawowych warunków prawidłowego wykonywania zobowiązań traktatowych należy obowiązek wzajemnej wymiany różnego rodzaju informacji przewidzianych układem. Dotyczą one np. przemieszczania uzbrojenia strategicznego czy przeprowadzania dozwolonych układem testów tego uzbrojenia. Wymiany dokonuje się przede wszystkim za pośrednictwem Centrów Zmniejszenia Ryzyka Nuklearnego (Nuclear Risk Reduction Centers) USA i Rosji. W 2014 r. dokonanych zostało około 2030 wzajemnych notyfikacji – mniej niż w roku wcześniejszym (około 2200). Łączna ich liczba w dotychczasowym okresie obowiązywania nowego START wyniosła prawie 7900⁵. Rzetelne wykonywanie powyższych obowiąz-

² R.E. Gottemoeller Under Secretary of Arms Control and International Security Testimony Joint Hearing House Foreign Affairs Committee, Subcommittee on Terrorism, Nonproliferation, and Trade House Armed Services Committee, Subcommittee on Strategic Forces Rayburn House Office Building, 10 grudnia 2014 r., s. 2–3, <http://docs.house.gov/meetings/FA/FA18/20141210/102793/HHRG-113-FA18-Wstate-GottemoellerR-20141210.pdf>.

³ *Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Rossiya Segodnya news agency*, Moscow, The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 9 grudnia 2014 r., http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcb3/7b2936640ad4b755c3257daa0024fb13!OpenDocument.

⁴ *New START Treaty Inspection Activities*, <http://www.state.gov/t/avc/newstart/c52405.htm>.

⁵ *New START*, <http://www.state.gov/t/avc/newstart/index.htm>.

ków przyczyniało się do większej przejrzystości i przewidywalności działań dwóch największych w świecie dysponentów broni jądrowej.

Przejrzystości i przewidywalności działań USA i Rosji w procesie realizacji postanowienia nowego START służy także obowiązek przekazywania drugiej stronie, co pół roku, aktualnych danych ilościowych i jakościowych dotyczących systemów uzbrojenia strategicznego objętych układem. W minionym okresie obowiązek ten spełniano ośmiokrotnie. W 2014 r. USA i Rosja informowały się wzajemnie o stanie potencjałów strategicznych na dzień 1 marca⁶ i 1 września tegoż roku⁷. W ciągu roku – od 1 września 2013 r. do 1 września 2014 r. – USA zmniejszyły o 15 liczbę tzw. aktywnych (znajdujących się w stadium operacyjnym) środków przenoszenia głowic strategicznych (trzy elementy tzw. triady strategicznej: (ICBMs, SLBMs, bombowce strategiczne) z 809 do 794, natomiast Rosja zwiększyła (!!!) ich liczbę o 55 sztuk – z 473 do 528. W przypadku „aktywnych” i „nieaktywnych” (niebędących w stadium operacyjnym) środków przenoszenia razem wziętych USA zmniejszyły ich liczbę o 103 sztuki, z 1015 do 912, natomiast Rosja zwiększyła (!!!) ów arsenał o 17 sztuk, z 894 do 911. Z kolei liczba głowic rozmieszczonych na „aktywnych” środkach ich przenoszenia przez USA została zmniejszona; USA „pozbyły” się 46 głowic – z 1688 do 1642, natomiast Rosja zwiększyła (!!!) stan posiadania o 243 głowice – z 1400 do 1643.

Najbardziej rzucającym się w oczy aspektem tego procesu, trwającego między wrześniem 2013 i 2014 r., jest fakt, że we wszystkich trzech kategoriach zbrojeń strategicznych objętych układem USA zmniejszyły swoje stany posiadania, natomiast Rosja je powiększyła. Każda ze stron dysponuje nadal potencjałem przewyższającym limity „końcowe” wyznaczone przez nowy START. W ciągu ponad 3,5 roku od czasu wejścia w życie układu do 1 września 2014 r. USA ograniczyły liczbę „aktywnych” środków przenoszenia wchodzących w skład tzw. triady strategicznej o 88 sztuk, z 882 do 794, natomiast Rosja zwiększyła ją (!!!) o 7 sztuk, z 521 do 528. Z kolei biorąc pod uwagę dane dotyczące „aktywnych” i „nieaktywnych” środków przenoszenia razem wziętych, odnotowujemy ich zmniejszenie po stronie USA o 212 sztuk, z 1124 do 912, natomiast zwiększenie (!!!) po stronie Rosji o 47 sztuk, z 865 do 912. W odniesieniu do głowic rozmieszczonych na „aktywnych” środkach ich przenoszenia – USA zredukowały ich liczbę o 158 sztuk, z 1800 do 1642, natomiast Rosja ją zwiększyła (!!!) o 106 sztuk, z 1537 do 1643.

Przytoczone dane wskazują, że po trwającej ponad 3,5 roku realizacji nowego START USA posiadały mniej, a Rosja więcej systemów uzbrojenia objętych układem w stosunku do momentu rozpoczęcia tego procesu. W żadnym razie nie jest to sytuacja niepokojąca ani naruszająca postanowienia układu. Za co najmniej chybiłoby należyć zatem uznać historyczne stwierdzenie, że nastąpiła „klęska wizerunkowej

⁶ *New START Treaty Aggregate Numbers of Strategic Offensive Arms*, Fact Sheet, Washington, DC, 1 lipca 2014 r., <http://www.state.gov/t/avc/newstart/index.htm>.

⁷ *START Treaty Aggregate Numbers of Strategic Offensive Arms*, Fact Sheet, Washington, DC, 1 października 2014 r., <http://www.state.gov/t/avc/rls/232359.htm>.

«strategii» Obamy”⁸, dotyczące faktu, że po raz pierwszy od kilkunastu lat we wrześniu 2014 r. Rosja dysponowała jedną głowicą więcej (!!!) na „aktywnych” środkach przenoszenia niż USA. Pamiętać należy, że, po pierwsze – nowy START dopuszcza swobodę w komponowaniu składu triady strategicznej i po drugie, co w tym przypadku jest ważniejsze – układ nie przewiduje jakichkolwiek „etapów” redukcyjnych. Istotne jest to, żeby do końca procesu redukcyjnego USA i Rosja nie przekroczyły wyznaczonych pułapów: 700 sztuk „aktywnych” środków przenoszenia, 800 „aktywnych” i „nieaktywnych” środków przenoszenia razem wziętych oraz 1550 głowic na „aktywnych” środkach przenoszenia. Jak widać, do docelowych pułapów na razie droga nie jest bliska.

Zmiany wielkości poszczególnych części składowych amerykańskiej i rosyjskiej triady strategicznej odbywały się nieustannie w dotychczasowym okresie realizacji nowego START. Ilustrują je przekazywane co pół roku oficjalne dane⁹. Zmiany te są efektem dokonywanej permanentnie przez oba państwa modernizacji różnych systemów uzbrojenia strategicznego, która jest przez układ dozwolona i wzajemnie „monitorowana”¹⁰.

W 2013 r., rozpoczynającym drugą kadencję prezydenta Baracka Obamy, panowało pewne ożywienie związane ze zgłoszoną publicznie 19 czerwca w Berlinie¹¹ przez prezydenta USA propozycją „wynegocjowania” z Rosją redukcji o 1/3 w stosunku do pułapów nowego START potencjału głowic strategicznych (1000–1100 sztuk). Propozycja ta została co najmniej chłodno przyjęta przez Rosję, która formalnie jednak jej nie odrzuciła. Kryzys ukraiński spowodował, że problem „co dalej po nowym START” przestał być tematem szerszych dyskusji, chociaż kompetentni przedstawiciele administracji USA zapewniali, że berlińskie propozycje prezydenta są nadal aktualne, ale Rosja wykazuje „małe zainteresowanie” negocjacjami dwustronnymi i oczekuje na prowadzenie ich wraz z pozostałymi państwami jądrowy-

⁸ J. Pałowski, „Kłęska wizerunkowej »strategii« Obamy. Rosja zyskała przewagę nad USA w broni nuklearnej”, *Defence 24*, 6 października 2014 r., http://www.defence24.pl/analiza_kleska-wizerunkowej-strategii-obamy-rosja-zyskala-przewage-nad-usa-w-broni-nuklearnej.

⁹ Szerzej: M. Tabor, „Porozumienia w sprawie kontroli zbrojeń i rozbrojenia. Nobel dla OPCW”, *Rocznik Strategiczny 2013/14*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014, s. 124; H.M. Kristensen, *New START: Russia and the United States Increase Deployed Nuclear Arsenals*, Federation of American Scientists, 22 października 2014 r., fas.org/blogs/security/2014/10/newstart2014/; G. Thielmann, *U.S. and Russia Nuclear Numbers Up During Last Six Months*, Arms Control Association, 8 października 2014 r., <http://www.armscontrol.org/armscontrolnow/2014-10-08/US-and-Russia-Nuclear-Numbers-Up-During-Last-Six-Months>.

¹⁰ A.F. Woolf, *The New START Treaty: Central Limits and Key Provisions*, s. 6–18, Congressional Research Service R41219, 27 sierpnia 2014 r., <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R41219.pdf>; A.F. Woolf, *U.S. Strategic Nuclear Forces: Background, Developments, and Issues*, Congressional Research Service RL33640, 5 września 2014 r., <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL33640.pdf>; V.C. Fournier, U. Kühn, *Russia's Nuclear Posture: Modernization and the State of Arms Control*, Deep Cuts Issue, grudzień 2014, http://deepcuts.org/files/pdf/Deep_Cuts_Issue_Brief1_Russias_Nuclear_Posture.pdf; H.M. Kristensen, *Russian Nuclear Weapons Modernization: Status, Trends, and Implications*, Federation of American Scientists, 29 września 2014 r., <http://fas.org/wp-content/uploads/2014/05/Brief2014-Paris-RussiaNukes.pdf>.

¹¹ Szerzej: M. Tabor, „Porozumienia w sprawie kontroli zbrojeń i rozbrojenia. Nobel...”, op. cit., s. 124–126.

mi¹². Z jednej strony można więc odczuwać pewien niedosyt. Z drugiej jednak strony sam fakt, że w ubiegłym roku nie było „zakłóceń” w realizacji nowego START, należy uznać za duży sukces, co dostrzegały też obie strony. Na szczęście nie zyskały szerszego odzewu postulaty, aby USA „ukarały” Rosję za aneksję Krymu i jej zaangażowanie militarne we wschodniej Ukrainie przez zawieszenie realizacji układu. Z postulatem takim wystąpił np. 8 października 2014 r. na łamach *The Washington Post* Stephen Rademaker¹³, w latach 2002–2006 piastujący stanowiska asystenta sekretarza stanu do spraw bezpieczeństwa międzynarodowego i nieproliferaacji w administracji George’a W. Busha, przywołując jako przykład wycofanie z Senatu przez prezydenta Cartera układu SALT II (była to reakcja na wkroczenie wojsk ZSRR do Afganistanu w grudniu 1979 r.), co skutkowało brakiem jego ratyfikacji. Realizacja tej propozycji została uznana za „ryzykowną grę”, która nie wzmocni bezpieczeństwa USA, a co więcej, może się spotkać z rosyjskim odwetem¹⁴. Odwet ten mógłby nastąpić, tym bardziej że już na początku 2014 r., a więc w okresie kiedy niezwykle dynamicznie rozgrywał się dramat krymski, w rosyjskich kręgach wojskowych pojawiły się propozycje powołania się przez Rosję na zawartą w protokole do nowego START (część V, sekcja IX protokołu¹⁵) klauzulę „wyższej konieczności” (*force majeure*), uzasadniającą np. wstrzymanie procedur inspekcyjnych. Niezależnie od tego, że argumenty uzasadniające powołanie się na ową klauzulę były z prawnego punktu widzenia co najmniej dyskusyjne i merytorycznie słabe¹⁶, nie została ona przez Rosję „uruchomiona”. Również aktywność i determinacja USA na rzecz wprowadzenia sankcji ekonomicznych wobec Rosji za aneksję Krymu była powodem nawoływań do zawieszenia realizacji układu¹⁷. Jednak proces inspekcyjny, pomimo „zakłóceń” i zawirowań politycznych na linii USA–Rosja, realizowany był w 2014 r. przez obie strony zgodnie z ustaleniami. Do końca 2014 r. w obu państwach zdecydowanie przeważały poglądy, że właśnie ze względu na ostry kryzys w relacjach

¹² *Arms Control in the Near Term: An Interview With Undersecretary of State Rose Gottemoeller*, Arms Control Association, listopad 2014, http://www.armscontrol.org/ACT/2014_11/Features/Interviews/Arms-Control-in-the-Near-Term-An-Interview-With-Undersecretary-Of-State-Rose-Gottemoeller; A.F. Woolf, *The New START Treaty...*, op. cit., s. 36.

¹³ S. Rademaker, „On Ukraine, President Obama should be more like Jimmy Carter”, *The Washington Post* z 8 października 2014 r., <http://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2014/10/08/on-ukraine-president-obama-should-be-more-like-jimmy-carter/>.

¹⁴ S. Pifer, *Don't Play Games with New START*, Brookings, 13 października 2014 r., <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2014/10/13-dont-suspend-new-start-nuclear-reductions-us-russia-pifer>.

¹⁵ Protocol to the New Strategic Arms Reduction Treaty (New START), Part Five – Inspection Activities, Section IX. Cancellation of Inspection Activities, s. 138, <http://www.state.gov/documents/organization/140047.pdf>.

¹⁶ „Russia may invoke force majeure clause of New START in response to possible US sanctions”, *Cambridge Journal of International and Comparative Law* z 9 marca 2014 r., <http://cjl.org.uk/2014/03/09/russia-may-invoke-force-majeure-clause-new-start-response-possible-us-sanctions/>; G. Thielmann, „The ‘cold peace’: Arms control after Crimea”, *Issue Briefs* 2014, t. 5 (5), Arms Control Association, <https://www.armscontrol.org/print/6189>.

¹⁷ Szerzej: K. DeYoung, „Russia may halt arms inspections following Ukraine crisis”, *The Washington Post* z 21 marca 2014 r., http://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-russia-cooperation-on-nuclear-agenda-continues-as-usual-amid-rising-tensions-over-ukraine/2014/03/21/729dab1e-b11c-11e3-a49e-76adc9210f19_story.html.

amerykańsko-rosyjskich utrzymanie kooperacyjnego kursu w odniesieniu do nowego START leży w ich interesie narodowym.

REŻIM INF CHWIEJE SIĘ W PODSTAWACH

O ile reżim nowego START funkcjonował w 2014 r. normalnie, o tyle czarne chmury zawisły nad obowiązującym od ponad ćwierćwiecza, a więc wywodzącym się jeszcze z okresu istnienia ZSRR reżimem INF (*Intermediate-Range Nuclear Force Treaty*) – układem o całkowitej likwidacji rakiet balistycznych i rakiet Cruise (ale nie głowic jądrowych przeznaczonych do tych rakiet) pośredniego (średniego – zasięg 1000–5500 km i krótszego – zasięg 500–1000 km) zasięgu (od 500 do 5500 km) stacjonujących na lądzie. Został on podpisany 8 grudnia 1987 r. w Waszyngtonie przez prezydentów USA i ZSRR – Ronalda Reagana i Michaiła Gorbaczowa. Po jego wejściu w życie w czerwcu 1988 r. w ciągu osiemnastu miesięcy zlikwidowane zostały rakiety krótszego zasięgu, a w ciągu trzech lat – średniego zasięgu. W sumie do 1 czerwca 1991 r. eliminacji uległo ponad 2600 sztuk tej broni, w tym ZSRR zlikwidował około 1800, a USA 846 sztuk. Proces inspekcji realizowany był przez trzynaście lat – do końca maja 2001 r. INF był pierwszym reżimem w dziedzinie zbrojeń jądrowych ustanowionym przez USA i ZSRR/Rosję uwzględniającym stosowanie inspekcji na miejscu. Procedura inspekcyjna objęła miejsca produkcji, magazynowania i rozmieszczania oraz niszczenia rakiet w USA i ZSRR, a także w tych państwach, w których były one rozlokowane: w przypadku rakiet amerykańskich: w RFN, Wielkiej Brytanii, Włoszech, Belgii i Holandii, a w przypadku rakiet radzieckich w NRD i Czechosłowacji. Po rozpadzie ZSRR jego sukcesorami w odniesieniu do INF stało się dwanaście państw poradzieckich, z których sześć podlegało inspekcjom amerykańskim – Rosja, Ukraina, Białoruś, Kazachstan, Turkmenistan i Uzbekistan; z kolei cztery: Rosja, Ukraina, Białoruś i Kazachstan, uzyskały prawo dokonywania inspekcji miejsc w USA i pięciu państwach sojusznicznych, na których terytoriach znajdowały się amerykańskie rakiety¹⁸.

Pierwsze doniesienia o możliwym wycofaniu się Rosji z INF pojawiły się w 2007 r. Akt ten miał być reakcją na realizację ówczesnych planów budowy systemu amerykańskiej tarczy antyrakietowej, składającego się między innymi ze stacji radarowej w Czechach i baterii rakiet przechwytyjących w Polsce. O podjęciu takich kroków mówił także prezydent Władimir Putin¹⁹. Politycy rosyjscy, np. ówczesny minister obrony Siergiej Iwanow, skarżyli się, że Rosja i USA są jedynymi państwami w świecie, które pozbawiły się możliwości posiadania lądowych rakiet pośredniego zasięgu, gdy tymczasem systemami takiej broni dysponuje wiele

¹⁸ A.F. Woolf, P.K. Kerr, M.D. Nikitin, *Arms Control and Nonproliferation: A Catalog of Treaties and Agreements*, s. 6–8, Congressional Research Service, RL33865, 21 lipca 2014 r., <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL33865.pdf>.

¹⁹ „Putin threatens withdraw from cold war nuclear treaty”, *The Guardian* z 12 października 2007 r.; T.Z. Collina, „U.S. raises INF concerns with Russia”, *Arms Control Today*, marzec 2014, <http://www.armcontrol.org/print/6165>.

państw, w tym sąsiadujących z Rosją, np. Chiny, Pakistan czy Iran²⁰. O zamiarze rezygnacji Rosji z INF miała świadczyć również zakończona fiaskiem, przedłożona w 2007 r. w Zgromadzeniu Ogólnym ONZ inicjatywa, poparta oficjalnie przez USA, przekształcenia INF w traktat wielostronny, do którego przystąpiłyby wszystkie państwa posiadające tego typu uzbrojenie²¹.

Z informacji prasowych wynikało, że USA od 2008 r. monitorowały rozwój nowej rosyjskiej rakiety Cruise, co do której pod koniec 2010 r. uznawano, że „może ona wykraczać poza parametry zasięgu ustanowione w INF”²². Jednak oficjalnie amerykańska administracja nie stawiała Rosji żadnych zarzutów w tym względzie. Jak podawały amerykańskie media²³, w styczniu 2014 r. przedstawiciele administracji USA, pod kierownictwem Rose E. Gottemoeller, informowali sojuszników w NATO na nieformalnym spotkaniu o swoich podejrzeniach.

Z wielkim impetem i siłą problem z przestrzeganiem INF wrócił w połowie 2014 r., w sytuacji kiedy stosunki między USA i Rosją były już bardzo napięte. 28 lipca 2014 r. na łamach *New York Times* Michael R. Gordon opublikował artykuł²⁴ informujący opinię publiczną o liście prezydenta Obamy wysłanym do prezydenta Putina, oskarżającym Rosję o naruszenie układu INF i wzywającym do podjęcia konsultacji. Dzień wcześniej, 27 lipca rozmowę w tej sprawie przeprowadzili sekretarz stanu John Kerry i minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow. 29 lipca Departament Stanu opublikował coroczny raport zawierający oficjalne oceny strony amerykańskiej dotyczące wykonywania przez sygnatariuszy obowiązujących układów w zakresie kontroli zbrojeń, nieprolifracji i rozbrojenia. W dokumencie tym stwierdzono, że „Stany Zjednoczone ustaliły, iż Federacja Rosyjska narusza zobowiązania wynikające z układu INF zakazującego posiadania, produkcji i przeprowadzania testów lądowych rakiet Cruise o zasięgu między 500 a 5500 km, a także posiadania i produkcji środków przenoszenia takich rakiet”²⁵. To jednoznacznie brzmiące oskarżenie nie zostało jednak poparte żadnymi dowodami. Z jego treści wynikało raczej, że dotyczyło ono rakiet Cruise, ale nie balistycznych. Nie wskazano jednak np., o jaki „zakazany” typ rosyjskich Cruise chodzi, w jaki sposób to naruszenie następuje i od kiedy oraz z jakim nasileniem. W tych sprawach nie było jasności, a próby ich rozwikłania opierały się na spekulacjach prasowych i przeciekach

²⁰ A.F. Woolf, *Russian Compliance with the Intermediate Range Nuclear Forces (INF) Treaty: Background and Issues for Congress*, s. 16, Congressional Research Service R43832, 16 grudnia 2014 r., <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R43832.pdf>.

²¹ Ibidem.

²² M. Gordon, „U.S. says Russia tested Cruise missile, violating treaty”, *New York Times* z 28 lipca 2014 r., www.nytimes.com/2014/07/29/world/europe/us-says-russia-tested-cruise-missile-in-violation-of-treaty.html?_r=.

²³ Idem, „U.S. says Russia tested missile, despite treaty”, *New York Times* z 30 stycznia 2014 r., http://www.nytimes.com/2014/01/30/world/europe/us-says-russia-tested-missile-despite-treaty.html?_r=0; „U.S. to NATO: Russia may have violated Arms Control Pact”, *Nuclear Threat Initiative*, 30 stycznia 2014 r., <http://www.nti.org/gsn/article/us-tells-nato-russia-may-be-violation-arms-control-pact/>.

²⁴ Idem, „U.S. says Russia tested Cruise...”, op. cit.

²⁵ Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments, Prepared by the U.S. Department of State, lipiec 2014, s. 8, <http://www.state.gov/documents/organization/230108.pdf>.

z kręgów politycznych i wojskowych²⁶. Amerykańskie oskarżenia zawarte w raporcie Departamentu Stanu spotkały się z reakcją drugiej strony. Rosyjskie ministerstwo spraw zagranicznych zarzuciło Stanom Zjednoczonym realizację dwóch i planowanie jednego przedsięwzięcia, które, zdaniem Rosji, są niezgodne z ustaleniami INF²⁷. 11 września doszło w Moskwie do pierwszego formalnego spotkania przedstawicieli USA i Rosji dotyczącego rozpatrzenia wzajemnych zarzutów. W języku lakonicznego komunikatu biura rzecznika prasowego Departamentu Stanu²⁸ oznaczało to „omówienie kwestii rosyjskiej niezgodności z układem INF, podniesionych przez Stany Zjednoczone. Obie strony uznały znaczenie traktatu INF i potwierdziły wobec niego swoje zobowiązania. Chociaż obawy USA nie zostały rozwiązane, strony potwierdziły, że wymiana poglądów była pożyteczna, i zgodziły się na kontynuowanie dialogu”. Również strona rosyjska poczuła się nieusatysfakcjonowana odpowiedziami na jej zarzuty²⁹, ale minister spraw zagranicznych Ławrow oświadczył, że Rosja pozostanie w reżimie INF³⁰. Za przestrzeganiem INF opowiedział się także Siergiej Iwanow, szef doradców prezydenta Putina, który w przeszłości należał do krytyków tego układu³¹.

Konsultacje w formule z 11 września do końca 2014 r. nie zostały wznowione. Do wyjaśnienia wzajemnych oskarżeń nie wykorzystano również Specjalnej Komisji ds. Weryfikacji (Special Verification Commission) ustanowionej przez INF. Wprawdzie aktywność tego organu wygasła w 2007 r., jednak jego wskrzeszenie w zaistniałej

---

²⁶ W USA spekulowano, że może np. chodzić o raketę Cruise typu R-500 Iskander, a nawet o raketę balistyczną RS-26. Szerzej: A.F. Woolf, *Russian Compliance...*, op. cit., s. 11–18; H.M. Kristensen, *Russia Declared in Violation of INF Treaty: New Cruise Missile May Be Deploying*, Federation of American Scientists, 30 lipca 2014 r., [http://missilethreat.com/inf-treaty-coming-apart/](http://fas.org/blogs/security/2014/07/russiainf/http://fas.org/blogs/security/2014/07/russia-; D. Ghoshal, „INF Treaty coming apart?”, <i>Missile Threat</i>, 2 września 2014 r., <a href=); M.B. Scheider, K.B. Payne, „Russia appears to be violating the INF Treaty”, *National Review Online* z 28 lipca 2014 r., [www.nationalreview.com/article/383839/russia-appears-be-violating-inf-treaty-mark-b-schneider-keith-b-payne](http://www.nationalreview.com/article/383839/russia-appears-be-violating-inf-treaty-mark-b-schneider-keith-b-payne;); T.Z. Collina, *Russia Breaches INF Treaty, U.S. Says*, Arms Control Association, 22 września 2014 r., <http://www.armscontrol.org/node/6451>.

²⁷ Rosjanie wymieniali między innymi: używanie rakiet pośredniego zasięgu jako celów w testach z raketami systemów defensywnych, niektóre systemy uzbrojonych dronów oraz planowane rozmieszczenie balistycznych rakiet przechwytyjących na terytorium Rumunii i Polski. Szerzej: A.F. Woolf, *Russian Compliance...*, op. cit., s. 18–21; D. Ghoshal, „US plans to deploy MK 41 launchers in Romania and Poland: Implications for INF Treaty”, *Missile Threat*, 8 października 2014 r., <http://missilethreat.com/us-plans-deploy-mk-41-launchers-romania-poland-implications-inf-treaty/>.

²⁸ *U.S.-Russia INF Treaty Compliance Meeting in Moscow*, Media Note, Office of the Spokesperson, Washington, DC, 11 września 2014 r., <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/09/231490.htm>.

²⁹ *Russian-US consultations on the INF Treaty*, The Ministry of Foreign Affairs of Russia, 11 września 2014 r., http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/english!OpenView&Start=2.573; *Russia Stonewalls U.S. on Charges of Nuclear Missile Treaty Breach*, The Washington Free Beacon, 16 września 2014 r., <http://missilethreat.com/russia-stonewalls-u-s-charges-nuclear-missile-treaty-breach/>; A. Akulow, *Russia Stonewalls U.S. on Charges of Nuclear Missile Treaty Breach*, Strategic Culture Foundation, 17 grudnia 2014 r., <http://www.strategic-culture.org/pview/2013/12/17/inf-us-false-accusations-to-cover-its-own-cheating-on-treaty.html>.

³⁰ „Kremlin sees no reasons to withdraw from INF Treaty”, TASS Russian News Agency, 21 września 2014 r., <http://itar-tass.com/en/russia/750593>.

³¹ „Russia not to quit from INF Treaty unless being threatened”, 22 września 2014 r., <http://www.brudirect.com/0-world/international-headlines/item/9990-russia-not-to-quit-from-inf-treaty-unless-being-threatened>.

sytuacji uznaje się za wartę rozpatrzenia³². Według przedstawicieli amerykańskiej administracji do grudnia 2014 r. Rosja nie przyjmowała przedstawionych oskarżeń³³, dlatego USA, według oświadczenia Rose E. Gottemoeller złożonego 10 grudnia 2014 r. w Izbie Reprezentantów, „rozważają podjęcie szeregu dyplomatycznych, ekonomicznych i wojskowych kroków zmierzających do ochrony interesów USA i naszych sojuszników oraz skłonienia Rosji do podtrzymywania jej zobowiązań wynikających z porozumień o kontroli zbrojeń”³⁴.

Sprawa budziła wiele kontrowersji i wątpliwości. Wprawdzie INF radykalnie zmniejszył ryzyko zaskakującego uderzenia jądrowego, stając się tym samym jedną z podstaw przewidywalności i stabilności wojskowej w dziedzinie jądrowej w Europie, ale nie wyeliminował możliwości ewentualnego rosyjskiego uderzenia jądrowego na państwa NATO. Rosja dysponuje przecież raketami jądrowymi średniego i krótszego zasięgu, które mogą być wystrzeliwane z okrętów podwodnych i samolotów, systemami broni krótkiego zasięgu (do 500 km) – bronią taktyczną. Również rodzaje broni objęte nowym START mają techniczne możliwości osiągnięcia celów poniżej 5500 km. Naruszanie INF spowoduje, że dojdzie do większego zróżnicowania arsenału broni pośredniego zasięgu, co skutkować będzie uzyskaniem przez Rosję bardziej zróżnicowanych sposobów zastraszania państw NATO³⁵. Jednak „adekwatna” amerykańska odpowiedź wojskowa, np. budowa i rozmieszczenie nowych lądowych rakiet balistycznych lub Cruise³⁶, wznowi wyścig w tym segmencie zbrojeń, który w relacjach amerykańsko-rosyjskich (wcześniej radzieckich) został prawnie wyeliminowany. Może to oznaczać wyraźny regres w procesie kontroli zbrojeń jądrowych i wpłynąć negatywnie na dalszą realizację nowego START. Natomiast negocjacje w sprawie taktycznej broni jądrowej z perspektywy końca 2014 r. wydają się w najbliższych latach nierealne.

W sensie polityczno-psychologicznym Rosja zaczęła być postrzegana jako partner niewiarygodny, z którym robienie „wspólnych interesów” w dziedzinie kontroli zbrojeń jądrowych (a także w innych dziedzinach stosunków wojskowych) stało się coraz bardziej ryzykowne. Najlepszym rozwiązaniem jest stałe zachęcanie jej do powrotu na drogę pełnego przestrzegania INF i likwidacji skutków ewentualnych naruszeń w przejrzysty i dający się w pełni zweryfikować sposób. Należy się jednak także przygotowywać do ewentualnej adekwatnej „odpowiedzi” wojskowej, której możliwe kierunki zarysował w grudniu 2014 r. w Izbie Reprezentantów wysoki ran-

³² S. Ritter, „U.S., Russia should return to on-site inspections for treaty claims”, 27 stycznia 2015 r., <http://missilethreat.com/u-s-russia-return-site-inspections-treaty-cl-1>; T.C. Moore, *How to Respond to Russian Violations of the INF Treaty*, 4 sierpnia 2014 r., <http://warontherocks.com/2014/08/how-to-respond-to-russian-violations-of-the-inf-trea>.

³³ R.E. Gottemoeller..., op. cit., s. 4–5.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Szerzej: J. Durkalec, „Łamanie traktatu INF przez Rosję: konsekwencje dla NATO”, *Biuletyn PISM*, nr 97, 13 sierpnia 2014 r., <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-97-1209>.

³⁶ Szerzej: A.F. Woolf, *Russian Compliance...*, op. cit., s. 24. Za radykalnym rozwiązaniem wojskowym opowiadał się np. senator James Inhofe, zob. J. Inhofe, *Foreign Policy: It's Time to Stop Putin's Nuclear Arms Buildup*, 8 września 2014 r., <http://www.inhofe.senate.gov/newsroom/oped/foreign-policy-its-time-to-stop-putins-nuclear-arms-buildup>. Nawet w obecnych warunkach zgoda państw NATO na ich przyjęcie jest wątpliwa, a przynajmniej doszłoby do wielkich kontrowersji na tym tle.

gą urzędnik Departamentu Obrony Brian P. McKeon³⁷. Sugerowane było również wycofanie się USA z INF albo przynajmniej zawieszenie jego wykonywania (instytucji „zawieszenia” układ nie przewiduje), ale krytycy takiego rozwiązania wskazywali, że właśnie to mogłoby leżeć w interesie Rosji³⁸.

Proponowane i podejmowane działania w sferze polityczno-dyplomatycznej miały w 2014 r. wyraźną przewagę nad przedsięwzięciami wojskowymi. Sojusznicy w NATO byli w tych sprawach zgodni z USA. W Deklaracji końcowej szczytu Sojuszu, przyjętej 5 września 2014 r. w Newport (Walia), stwierdzono (punkt 53), że kwestie kontroli zbrojeń, rozbrojenia i nieprolifracji nadal odgrywają ważną rolę w realizacji celów bezpieczeństwa Sojuszu. Zarówno sukces, jak i porażka tych wysiłków mogą mieć bezpośredni wpływ na środowisko zagrożeń dla NATO. W tym kontekście nadrzędne znaczenie ma przestrzeganie zobowiązań dotyczących rozbrojenia i nieprolifracji powziętych w obowiązujących porozumieniach, w tym w układzie INF, „który stanowi kluczowy element bezpieczeństwa euroatlantyckiego. W świetle powyższego sojusznicy wzywają Rosję do utrzymania obowiązującego układu przez zapewnienie jego pełnego i weryfikowalnego stosowania”³⁹.

Sformułowania powyższe były dla Rosji ważnym sygnałem, że w sprawie przestrzegania INF członkowie NATO „stoją w jednym szeregu”, chociaż niektórzy z nich, np. Polska, państwa nadbałtyckie, Rumunia, dodatkowo „trzymają się za ręce”, bo to ich bezpieczeństwo w szczególności byłoby narażone na nowe zagrożenia. Gdyby bowiem rosyjskie rakiety pośredniego zasięgu bazowania lądowego zostały wprowadzone w stadium operacyjne, nie miałyby możliwości osiągnięcia celów w USA. Byłyby jednak w stanie zagrozić amerykańskiemu sojusznikom nie tylko w Europie, lecz także w Azji, w tym na Bliskim Wschodzie. Dlatego bardzo istotne jest, że pod koniec 2014 r. „czas i ramy negocjacji” w sprawie INF pozostawały otwarte.

Powrót do przestrzegania INF jest zatem możliwy, ale w świetle stanu stosunków amerykańsko-rosyjskich czy szerzej Zachodu (w tym państw Unii Europejskiej) z Rosją niepewny.

---

³⁷ Statement of Honorable Brian P. McKeon Principal Deputy Under Secretary of Defense for Policy Before The House Committee on Armed Services Subcommittee on Strategic Forces and Committee on Foreign Affairs Subcommittee on Terrorism, Nonproliferation, and Trade, s. 5–11, 10 grudnia 2014 r., <http://Docs.House.Gov/Meetings/As/As29/20141210/102785/HHrg-113-As29-Wstate-Mckeonb-20141210.Pdf>. Szerzej: T.C. Moore, „How to respond to Russian violations of the INF Treaty”, *War on the Rocks*, 4 sierpnia 2014 r., <http://warontherocks.com/2014/08/how-to-respond-to-russian-violations-of-the-inf-treaty>; S. Pifer, „Don’t scrap the INF Treaty”, *The National Interest* z 9 czerwca 2014 r., <http://nationalinterest.org/feature/dont-scrap-the-inf-treaty-10622?page=3>; K. Reif, „U.S. explores INF responses”, *Arms Control Today* z 8 stycznia 2015 r., http://www.armscontrol.org/ACT/2015_0102/News/US-Explores-INF-Responses.

³⁸ Statement of Honorable Brian P. McKeon..., op. cit., s. 25–26; J.M. Acton, „Russia breaches INF Treaty, U.S. says”, *Missile Threat*, 6 sierpnia 2014 r., <http://missilethreat.com/respond-russias-inf-treaty-violation/>.

³⁹ Tekst dokumentu: *Bezpieczeństwo Narodowe* 2014, nr 3, s. 212.

SZCZYT W SPRAWIE BEZPIECZEŃSTWA JĄDROWEGO

W dniach 24–25 marca 2014 r. w Hadze (Holandia) z udziałem wysokich przedstawicieli (w tym przywódców) 53 państw (ale bez Korei Północnej i Iranu), w tym Polski⁴⁰ (minister spraw zagranicznych Radosław Sikorski), oraz czterech organizacji międzynarodowych (ONZ, UE, MAEA, Interpol) odbył się trzeci⁴¹ tzw. szczyt w sprawie bezpieczeństwa jądrowego (Nuclear Security Summit) poświęcony problematyce zabezpieczania najbardziej wrażliwych materiałów jądrowych (głównie tych, które są i mogą być wykorzystane do produkcji broni jądrowej i tzw. brudnych bomb radiologicznych – *dirty bombs*) przede wszystkim przed dostaniem się w ręce terrorystów i innych aktorów niepaństwowych, kierujących się „wrogimi” celami. Jego przedmiotem stały się również kwestie zmniejszenia zagrożenia jądrowego, także w kontekście sytuacji na Ukrainie i pogwałcenia przez Rosję, w wyniku aneksji Krymu, podpisanego 5 grudnia 1994 r. w Budapeszcie przez USA, Rosję i Wielką Brytanię politycznego memorandum w sprawie gwarancji bezpieczeństwa, w którym jego sygnatariusze zapewniali, między innymi, że nie będą grozić i nie użyją siły przeciwko Ukrainie oraz będą szanować suwerenność i integralność terytorialną tego państwa⁴². To drastyczne złamanie zobowiązania kontrastuje niezwykle mocno z faktem, że we współpracy z USA (od 2010 r.) Ukraina przekazała Rosji wszystkie zasoby (234 kg) wysoko wzbogaconego uranu⁴³.

Uczestnicy szczytu ocenili wykonanie powziętych na poprzednich takich spotkaniach zobowiązań⁴⁴ oraz wytyczyli nowe zadania służące realizacji celów tych spotkań⁴⁵.

W okresie między szczytem waszyngtońskim i haskim dwanaście państw usunęło całkowicie ze swoich terytoriów wysoko wzbogacony uran (HEU – *highly enriched uranium*). W tym samym okresie z grupy 28 państw – uczestników szczytów posiadających co najmniej po jednym kilogramie tego surowca – 26 zmniejszyło jego ilość. Tylko od szczytu seulskiego co najmniej 15 ton metrycznych HEU, z którego można by zbudować około 500 głowic jądrowych, poddano konwersji na uran

⁴⁰ Realizacja zobowiązań Polski na dwóch poprzednich spotkaniach zob.: *Nuclear Security Summit 2014 National Progress Report Poland*, <https://www.nss2014.com/sites/default/files/documents/poland.pdf>.

⁴¹ Pierwszy taki szczyt odbył się w Waszyngtonie cztery lata wcześniej – w dniach 12–13 kwietnia 2010 r., natomiast drugi, dwa lata po pierwszym, w Seulu w dniach 26–27 marca 2012 r. O wynikach szczytu seulskiego zob. M. Tabor, „Porozumienia w sprawie kontroli zbrojeń i rozbrojenia. Bez rewelacji w 2012 roku”, *Rocznik Strategiczny 2012/13*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013, s. 290–291.

⁴² *Ukraine, Nuclear Weapons, and Security Assurances at a Glance*, Fact Sheets and Briefs, Arms Control Association, marzec 2014, <http://www.armscontrol.org/factsheets/Ukraine-Nuclear-Weapons>.

⁴³ Ł. Kulesa, „Rażeni ukraińskim piorunem? Przyszłość bezpieczeństwa jądrowego i systemu nierozprzestrzeniania broni jądrowej”, *Biuletyn PISM*, nr 36, 24 marca 2014 r., http://www.pism.pl/files/?id_plik=16900.

⁴⁴ *Results of the NSS*, <https://www.nss2014.com/en>. Parę dni przed haskim szczytem ukazał się raport oceniający pozytywnie wykonanie zobowiązań podjętych przez 13 państw w Seulu w 2012 r.: M. Cann, K. Davenport, S. Williams, *The Nuclear Security Summit: Assessment of Joint Statements*, Arms Control Association and Partnership for Global Security, marzec 2014, http://www.armscontrol.org/files/ACA_NSS_Report_2014_FINAL.pdf.

⁴⁵ *The Hague Nuclear Security Summit Communiqué*, https://www.nss2014.com/sites/default/files/documents/the_hague_nuclear_security_summit_communique_final.pdf.

mało wzbogacony (LEU – *low enriched uranium*) wykorzystywany jako paliwo w elektrowniach jądrowych. Piętnaście innych państw, w tym Japonia, oświadczyło, że przekazały lub są w trakcie przekazywania posiadanego przez nie HEU i plutonu innym państwom, głównie USA. W Hadze trzynaście państw podpisało wspólne oświadczenie w sprawie pozbycia się przez nie HEU do 2016 r. i zachęcające inne do pójścia ich drogą. Siedemnaście państw oznajmiło, że przekształciły co najmniej 32 reaktory badawcze i zakłady produkujące izotopy medyczne, czyniąc ich pracę bardziej bezpieczną, lub są w trakcie tego procesu. Prawie wszyscy uczestnicy haskiego spotkania zakomunikowali, że poddali przeglądowi i aktualizacji normy prawa wewnętrznego regulujące problematykę bezpieczeństwa jądrowego, dostosowując je do obowiązujących w tym zakresie norm prawnomiędzynarodowych.

Przyjęty w drodze konsensusu komunikat⁴⁶ wymienia wiele zobowiązań podjętych przez uczestników szczytu w celu zwiększenia bezpieczeństwa jądrowego, ale mają one wyłącznie charakter polityczny, a nie prawny. Za podstawowy obowiązek państwa uznały „utrzymanie skutecznego bezpieczeństwa wszystkich materiałów jądrowych i innych radioaktywnych, włącznie z materiałami jądrowymi używanymi do produkcji broni jądrowej i urządzeniami jądrowymi znajdującymi się pod ich kontrolą. Ten obowiązek obejmuje również podejmowanie odpowiednich kroków w celu zapobiegania dostaniu się powyższych materiałów, a także wrażliwych informacji i technologii, w ręce aktorów niepaństwowych i mogących ich użyć we wrogich celach, a także zapobieganie aktom terroryzmu i sabotażu. W tym kontekście podkreślamy znaczenie odpowiedniego prawodawstwa wewnętrznego w dziedzinie bezpieczeństwa jądrowego”.

Uczestnicy haskiej konferencji wskazywali, że silnym wzmocnieniem międzynarodowej architektury bezpieczeństwa jądrowego byłoby wejście w życie przyjętej w 2005 r. poprawki do obowiązującej od 1987 r. konwencji o fizycznej ochronie materiałów jądrowych. Konwencja ustanowiła standardy i procedury zabezpieczania materiałów jądrowych (w tym przed kradzieżą) w trakcie ich transportu lub tranzytu. Poprawka z 2005 r. poszerza zakres tej ochrony również na materiały znajdujące się w miejscach ich składowania i magazynowania. Do jej wejścia w życie brakuje jeszcze ratyfikacji 26 państw (potrzeba w sumie 98); nie uczyniło tego dotąd 17 uczestników haskiego szczytu, w tym gospodarze poprzednich – USA i Korea Południowa⁴⁷. Pamiętać jednak należy, że konwencja i poprawka do niej dotyczą jedynie materiałów jądrowych przeznaczonych do celów pokojowych. Nie obejmują one swoim zakresem materiałów z przeznaczeniem na cele wojskowe, a te stanowią aż 85% wszystkich materiałów jądrowych⁴⁸. Poza zasięgiem tych regulacji pozostają również materiały radiologiczne, które w przeciwieństwie do jądrowych są rela-

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ K. Davenport, „States commit to nuclear rules at summit”, *Arms Control Today*, kwiecień 2014, http://www.armscontrol.org/act/2014_04/States-Commit-to-Nuclear-Rules-at-Summit.

⁴⁸ S. Nunn, R. Lugar, D. Browne, *Launch Initiative to Improve Security of Military Nuclear Materials*, Nuclear Threat Initiative, 18 listopada 2014 r., <http://www.nti.org/newsroom/news/sam-nunn-richard-lugar-and-des-browne-launch-initiative-improve-security-military-nuclear-materials/>.

tywnie łatwiejsze do pozyskania, a wiedza techniczna służąca do uczynienia z nich broni jest mniej skomplikowana⁴⁹.

W komunikacie haskim znalazły się również zachęty do ciągłego doskonalenia ustawodawstwa wewnątrzpaństwowego i struktur organizacyjnych, wymiany informacji i doświadczeń w tym zakresie oraz szkolenia personelu pracującego w tej dziedzinie. MAEA uznana została za najważniejszą organizację, z którą państwa powinny współpracować w celu poprawy istniejących i tworzenia nowych standardów i procedur w zakresie bezpieczeństwa jądrowego. Szczyt haski, podobnie jak poprzednie, nie przyczynił się niestety do przełamania długoletniego impasu w sprawie podjęcia rokowań dotyczących układu w sprawie zakazu produkcji materiałów rozszczepialnych dla celów wojskowych (*Fissile Material Production Cut-off Treaty* – FMCT). Bez tego typu reżimu wyniki szczytów jądrowych są niestety, proporcjonalnie rzecz ujmując, mało znaczące.

Haski szczyt w sprawie bezpieczeństwa jądrowego przyćmiony został znacząco przez „kryzys krymski”⁵⁰. Nie stał się zatem, tak jak poprzednie, wydarzeniem wiosny 2014 r. o światowej randze. Nie przebił się także na czołówki doniesień światowych mediów. Z tego względu jego propagandowy (w dobrym znaczeniu tego słowa) i edukacyjny efekt nie był wielki. Równocześnie w kontekście wydarzeń na Ukrainie i działań tzw. Państwa Islamskiego w Syrii i Iraku z całą mocą jawi się ważność problemów, które na nim podejmowano. Wzmocnienie bezpieczeństwa jądrowego, jak nigdy dotąd w okresie pozimnowojennym, stało się tak aktualne i pożądane. Najwięcej oczywiście mają tu do zrobienia mocarstwa jądrowe, na które przypada ponad 98% światowych zasobów materiałów rozszczepialnych.

Znaczenie szczytów w sprawie bezpieczeństwa jądrowego wyraźnie zaczęła deprecjonować Rosja. W Hadze zabrakło prezydenta Putina (obecny był Ławrow), a na początku listopada 2014 r. do wiadomości publicznej dotarła wiadomość o odwołaniu udziału Rosji w czwartym szczycie jądrowym w 2016 r., który ma się odbyć w Chicago⁵¹. Zamiast niego Rosja planuje udział w konferencji dyplomatycznej poświęconej podobnym problemom organizowanej za dwa lata przez MAEA. Podobnie jak w innych przypadkach, także w tym decyzja Rosji wynikała ze złych stosunków z USA. Pewną rolę odegrał też czynnik psychologiczny. Organizowanie szczytów nuklearnych było bowiem pomysłem prezydenta Obamy, a ten czwarty ma się odbyć w ostatnim roku jego kadencji w Chicago – mieście, gdzie rozpoczął swoją karierę polityczną.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ W trakcie szczytu przeprowadzono wiele rozmów dwustronnych poświęconych w szczególności tej problematyce.

⁵¹ „Russia told U.S. it will not attend 2016 nuclear security summit”, Reuters, 5 listopada 2014 r., <http://www.reuters.com/article/2014/11/05/us-nuclear-security-usa-russia-idUSKBN0IP24K20141105>. Oficjalne powody rezygnacji zob. *Comment by the Information and Press Department on US media reports that Russia does not intend to take part in preparations for the 2016 Nuclear Security Summit*, The Ministry of Foreign Affairs of The Russian Federation official site, 5 listopada 2014 r., http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcb3/fdb1c2c6f7427fe4c3257d88004155b5!OpenDocume.

REŻIMY NPT I CTBT – DUŻY POSTĘP WE WZMACNIANIU PIERWSZEGO, ALE „DREPTANIE W MIEJSCU” W PRZYPADKU DRUGIEGO

Reżim NPT (*Non-Proliferation Treaty*) pozostawał w 2014 r., tak samo jak w poprzednich latach, najbardziej powszechnym spośród wszystkich wielostronnych instrumentów prawnomiędzynarodowych służących kontroli zbrojeń; sygnatariuszami było 190 państw. Jednak nadal cztery państwa posiadające potencjały jądrowe – Indie, Pakistan, Izrael i Korea Północna (wystąpiła zeń w 2003 r.) – nie były nim objęte.

W dniach 28 kwietnia – 9 maja 2014 r. w Nowym Jorku odbyło się trzecie od 2010 r. posiedzenie komitetu przygotowawczego konferencji przeglądowej NPT⁵². Konferencje tego typu odbywają się co pięć lat. Kolejna – dziewiąta od czasu obowiązania układu (1970 r.) – obradować będzie w dniach 27 kwietnia – 22 maja w siedzibie ONZ w Nowym Jorku.

Niezwykle ważną rolę w umacnianiu reżimu NPT, a także innych dotyczących zbrojeń jądrowych, odgrywają spotkania wysokich przedstawicieli pięciu państw (*P5 Conference*) – posiadaczy broni jądrowej i sygnatariuszy NPT (USA, Rosja, ChRL, Wielka Brytania i Francja)⁵³. Odbywają się one regularnie od 2009 r. (2009 r. – Londyn, 2011 r. – Paryż, 2012 r. – Waszyngton, 2013 r. – Genewa; Rosja jako gospodarz). Ostatnie z nich zorganizowano w dniach 14–15 kwietnia 2014 r. w Pekinie⁵⁴. Są one forum dialogu na tematy związane z problematyką jądrową. Dokonuje się na nich wymiany poglądów dotyczących doktryn jądrowych poszczególnych uczestników P5, strategicznej stabilności, bezpieczeństwa postrzeganego przez każde z tych państw. Służyć ma to lepszemu wzajemnemu zrozumieniu i budowie „strategicznego zaufania”. W ramach P5 działają eksperckie grupy robocze. Jedną z nich np. przygotowuje słownik definicji i podstawowych pojęć z dziedziny jądrowej, który ma zostać przedstawiony uczestnikom konferencji przeglądowej NPT w 2015 r. Tego typu konferencje mają dodatkowe znaczenie. W sytuacji kiedy tylko dwaj ich uczestnicy – USA i Rosja – związani są traktatami dotyczącymi ograniczeń ich (niektórych) arsenałów jądrowych, spotkania te stwarzają dla pozostałych uczestników (Wielka Brytania, Francja, ChRL) psychologiczną zachętę do podjęcia w przyszłości takich samych zobowiązań.

⁵² 2014 NPT Preparatory Committee, *Reaching Critical Will*, <http://www.reachingcriticalwill.org/>. W trakcie obrad komitetu, 6 maja, USA, Rosja, Wielka Brytania, Francja i ChRL podpisały protokół dodatkowy (tzw. gwarancje negatywne bezpieczeństwa) do układu z 2006 r. tworzącego strefę bezatomową w Azji Środkowej. N.R. Tuttle, *U.S., U.K., France, China, and Russia Sign Protocol to the Central Asian Nuclear-Weapon-Free-Zone Treaty (May 6, 2014)*, *American Society of International Law*, 9 maja 2014 r., <http://www.asil.org/blogs/us-uk-france-china-and-russia-sign-protocol-central-asian-nuclear-weapon-free-zone-treaty-may>.

⁵³ Szerzej: A. Berger, „The P5 nuclear dialogue five years on”, *Occasional Paper*, lipiec 2014, https://www.rusi.org/downloads/assets/OP_201407_The_P5_Nuclear_Dialogue.pdf.

⁵⁴ *Joint Statement on the P5 Beijing Conference: Enhancing Strategic Confidence and Working Together to Implement the Nuclear Non-Proliferation Review Outcomes*, *Media Note*, Office of the Spokesperson, Washington, DC, 15 kwietnia 2014 r., <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/04/224867.htm>.

Według danych Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej (MAEA)⁵⁵ w połowie 2014 r. 181 państw nieatomowych (w aspekcie wojskowym) – sygnatariuszy NPT było prawnie związanych ramowymi porozumieniami w sprawie zabezpieczeń ich infrastruktury jądrowej podpisanymi z tą organizacją; 12 państw jeszcze ich nie przyjęło. 143 państwa podpisały, w tym 122 z nich ratyfikowały, również protokół dodatkowy do takiego porozumienia (*Additional Protocol to the IAEA Safeguards Agreement*), który rozszerza i wzmacnia standardy oraz procedury zabezpieczeń. Wprawdzie jego przyjęcie nie wynika z postanowień NPT, a więc nie jest obligatoryjne, jednak związanie się nim sygnatariuszy NPT wyraźnie wzmacnia jego reżim i czyni go bardziej skutecznym.

Od wielu lat postępowanie trzech państw sygnatariuszy NPT budziło poważne zastrzeżenia co do ich rzetelnego wywiązywania się ze zobowiązań wynikających z tego układu. Należały do nich Iran, Myanmar i Syria⁵⁶. W przypadku tego pierwszego od jesieni 2013 r. mamy do czynienia z pozytywnymi zmianami.

W 2014 r. Iran, który od lat (od początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku) osłabiał reżim NPT (jego uczestnikiem jest od 1970 r.), postawił pierwsze kroki na drodze prowadzącej do jego pełnego przestrzegania, w tym do pełnego wykonywania zobowiązań podjętych w porozumieniu o zabezpieczeniach zawartym z MAEA (obowiązuje od 1974 r.) i dodatkowym protokole do tego porozumienia, który podpisał w 2003 r., ale od 2006 r. zawiesił jego wykonywanie. Ten pozytywny zwrot Iranu nastąpił dzięki realizacji postanowień Wspólnego planu działania (*Joint Plan of Action*), tymczasowego porozumienia o charakterze politycznym, podpisanego 24 listopada 2013 r. w Genewie przez Iran z grupą sześciu państw – pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ: USA, Rosję, Wielką Brytanię, Francję, ChRL oraz Niemcy (P5+1 albo EU3+3)⁵⁷. Jego realizacja rozpoczęła się 20 stycznia 2014 r. Początkowo obowiązywał on przez sześć miesięcy – do 20 lipca 2014 r., potem ważność jego obowiązywania przedłużano dwukrotnie – do 24 listopada 2014 r. i do 1 czerwca 2015 r. Tymczasowe porozumienie jest jedynie wstępem do przyjęcia całościowego rozwiązania, nad którym strony pracowały przez cały 2014 r., nie osiągając jednak ostatecznego sukcesu.

Realizacja Wspólnego planu działania z listopada 2013 r. pod ścisłym nadzorem MAEA⁵⁸ doprowadziła⁵⁹ do wstrzymania rozwoju irańskiego programu jądrowego, realizowanego głównie w Natanz, Fordow i Araku. Iran zrezygnował z tworzenia

⁵⁵ <http://www.iaea.org/safeguards/protocol.html>.

⁵⁶ Oficjalne zarzuty stawiane przez USA: *Adherence to and Compliance...*, op. cit., s. 21–29.

⁵⁷ Szerzej: M. Tabor, „Porozumienia w sprawie kontroli zbrojeń i rozbrojenia. Nobel...”, op. cit., s. 132–133.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ *Monitoring and Verification in the Islamic Republic of Iran in relation to the extension of the Joint Plan of Action, Report by the Director General*, IAEA, 3 grudnia 2014 r., <http://www.iaea.org/safeguards/protocol.html>; K. Davenport, „Iran nuclear negotiations: Separating myth from reality”, *Arms Control Association, Issue Brief*, t. 7, nr 2, 23 stycznia 2015 r., s. 3–4, <http://myemail.constantcontact.com/ISSUE-BRIEF-Iran-Nuclear-Negotiations--Separating-Myth-from-Reality.html?soid=1101676014090&aid=OYy6QuFJ-19w#fblike>; M.A. Piotrowski, „»Szanse 50-50«? Perspektywy rozmów nuklearnych z Iranem”, *Biuletyn PISM*, nr 91, 25 lipca 2014 r., http://www.pism.pl/files/?id_plik=17883.

nowych ośrodków wzbogacania uranu. Do 20 kwietnia 2014 r. przekazał MAEA informacje dotyczące: planów urządzeń jądrowych, konstrukcji znajdujących się w poszczególnych ośrodkach jądrowych, skali i rodzaju działalności w tych ośrodkach, miejsc wydobywania i przetwarzania uranu, źródeł pochodzenia materiałów rozszczepialnych. Ponadto wstrzymał proces wzbogacania uranu do 20%. Był to kluczowy postulat P5+1, materiał o takim stężeniu bowiem może być relatywnie łatwo wzbogacony do poziomu, w którym uzyska zdolność do wykorzystania przy budowie głowic jądrowych (ponad 90% U^{235})⁶⁰. W ciągu 2014 r. Iran podjął działania w celu neutralizacji zapasów wzbogaconego do 20% gazu uranowego, przerwał realizację rozbudowy reaktora na ciężką wodę w Araku, zamroził liczbę działających wirówek (ma ich około 10 200 sztuk tzw. pierwszej generacji IR-1) i zainstalowanych, ale niedziałających (około 9000 sztuk, w tym około 1000 bardziej zaawansowanych technicznie IR2-M); produkcja tych urządzeń jest możliwa jedynie na potrzeby wymiany egzemplarzy technicznie zużytych. Zgodził się na bardziej wnikliwe inspekcje, w tym możliwość codziennego dostępu inspektorów do miejsc wzbogacania uranu.

Tymczasowe porozumienie nie rozstrzyga w sposób jasny zagadnienia dokonywania przez Iran wzbogacania uranu do poziomu 5%. NPT zezwala państwu nieatomowemu na wykorzystywanie technologii jądrowych w celach pokojowych, ale nie reguluje kwestii wzbogacania czy konwersji materiałów jądrowych. Iran utrzymuje, że ma do tego prawo i będzie to czynił, nie łamiąc NPT, natomiast USA i pozostałe państwa P5+1 uznają, że takiego prawa nie można wywieść z tego układu. Dlatego w tymczasowym porozumieniu P5+1 „przyjęły do wiadomości”, że Iran posiada program ograniczonego wzbogacania uranu i będzie go realizował proporcjonalnie do „praktycznych potrzeb”⁶¹.

W zamian za realizację przez Iran porozumienia państwa P5+1 zobowiązały się nie nakładać nań nowych sankcji i nie popierać takich działań ONZ, UE i USA oraz znieść niektóre z już obowiązujących.

Całościowego i trwałego porozumienia, pomimo wielu rund rokowań P5+1 z Iranem i spotkań na innych forach, nie udało się osiągnąć ani do 20 lipca, ani do 24 listopada 2014 r. Kolejny „ostateczny” termin jego uzgodnienia wyznaczono na 1 lipca 2015 r., z tym że wedle ustaleń przyjętych 24 listopada 2014 r. porozumienie polityczne powinno zostać zawarte w ciągu czterech miesięcy (do końca marca 2015 r.), natomiast sprawy techniczne mają być wyjaśnione w ciągu trzech następnych⁶².

⁶⁰ „Surowa” ruda uranowa zawiera zaledwie około 0,7% U^{235} .

⁶¹ K. Davenport, „Iran nuclear negotiations...”, op. cit., s. 4.

⁶² D.G. Kimball, „Understanding the extension of the Iran nuclear talks and the Joint Plan of Action”, Arms Control Association, *Issue Brief*, t. 6, nr 12, 23 grudnia 2014 r., s. 1–4, <http://myemail.constantcontact.com/ICYMI---Issue-Brief---Understanding-the-Ex...>; E. Geranmayeh, „Extending the Iran nuclear talks: Not ideal, but not defeat”, *Arms Control Today*, styczeń–luty 2015 r., http://www.armscontrol.org/ACT/2015_0102/Features/Extending-the-Iran-Nuclear-Talks-Not-Ideal-but-Not-Defeat; M.A. Piotrowski, „Rozmowy niedokończone: scenariusze przebiegu negocjacji nuklearnych z Iranem”, *Biuletyn PISM*, nr 11, 28 stycznia 2015 r., http://www.pism.pl/files/?id_plik=19134.

Negocjowane ostateczne porozumienie, również o charakterze politycznym, ma trwale zablokować możliwość zbudowania przez Iran bomby na bazie uranu czy plutonu. Będzie ono nakładało na ten kraj liczne (podlegające weryfikacji) limity dotyczące możliwości wzbogacania uranu oraz wielkości jego zapasów. Radykalnie ograniczy możliwości pozyskiwania plutonu w reaktorze ciężkiej wody w Araku. Procedury, zakres, dokładność i częstotliwość monitoringu i weryfikacji zostaną znacznie wzmocnione. Iran zostanie zobowiązany do ratyfikacji i pełnego stosowania protokołu dodatkowego w sprawie zabezpieczeń MAEA. Z kolei sankcje nałożone nań przez organizacje międzynarodowe i niektóre państwa mają być stopniowo znoszone.

Zbierane przez MAEA dowody i informacje wskazywały, że do 2003 r. Iran realizował programy jądrowe w celach wojskowych, a następnie się z nich wycofał. Jeszcze w 2007 r. amerykańska agencja wywiadowcza CIA oceniała, że Iran rozwijał różne programy, w tym wzbogacania uranu, budowy głowic i systemów przenoszenia, umożliwiające w relatywnie krótkim czasie wykorzystanie ich do celów wojskowych, „gdyby się na to zdecydował”. Działalność tę określano jako prowadzoną „być może w wymiarze militarnym”. W ostatnich latach żadne instytucje, w tym ONZ, MAEA, Unia Europejska, ani żadne państwo (oprócz Izraela) nie oskarżyły oficjalnie Iranu o faktyczne prowadzenie działalności jądrowej w sferze wojskowej. Żadna z sześciu rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ, w tym cztery nakładające na Iran sankcje, uchwalanych od 2006 r. do 2010 r. i wzywających go do wstrzymania realizacji programu wzbogacania uranu i ograniczenia działalności reaktora w Araku, nie nakazywała mu likwidacji urządzeń służących do wzbogacania czy trwałego zaniechania tego procesu. Ich celem nie było doprowadzenie do likwidacji programu jądrowego w celach pokojowych (cywilnych). Dostosowanie się do postanowień tych rezolucji miało jedynie otworzyć drzwi do negocjacji i przyjęcia przez Iran odpowiednich zobowiązań gwarantujących, że nie podejmie się on realizacji programów jądrowych dla celów wojskowych. Dodatkowo nałożone na Iran sankcje miały go „przymusić” do wejścia na tę drogę⁶³. Po latach tak się stało.

Obowiązujące od stycznia 2014 r. tymczasowe porozumienie jest polityczną gwarancją rezygnacji przez Iran z opcji wojskowego wykorzystywania energii jądrowej, chociaż się do tego nigdy nie przyznawał. Przygotowywane od miesięcy całościowe porozumienie ma tę gwarancję utrwalić na stałe i przywrócić zaufanie do wyłącznie pokojowego charakteru irańskiego programu jądrowego.

Myanmar (Birma), który jest sygnatariuszem NPT od 1992 r., podpisał porozumienie o zabezpieczeniach z MAEA w 1995 r. i we wrześniu 2013 r. dodatkowy protokół do tego porozumienia, którego jeszcze nie ratyfikował. Ponadto jest sygnatariuszem układu o strefie wolnej od broni jądrowej w Azji Południowo-Wschodniej podpisanego w 1995 r. Kraj ten posiada kopalnie rudy uranowej, a część surowca eksportuje do ChRL, działalność w dziedzinie pokojowego wykorzystywania energii jądrowej realizuje zaś we współpracy głównie z Rosją. Od 2010 r. pojawiały się informacje o realizacji programów również w celach wojskowych we współpracy

⁶³ K. Davenport, „Iran nuclear negotiations...”, op. cit., s. 2.

z Koreą Północną, co do których nie przedstawiono do końca 2014 r. twardych dowodów. W lipcu 2014 r. Myanmar poinformował oficjalnie o budowie reaktorów jądrowych służących celom pokojowym⁶⁴.

Syria stała się sygnatariuszem NPT w 1969 r., a porozumienie o zabezpieczeniach z MAEA ratyfikowała w 1992 r. Nie związała się jednak do tej pory dodatkowym protokołem do tego porozumienia. Od lat podejrzewana była o realizację programu jądrowego w celach wojskowych; 6 września 2007 r. izraelskie samoloty zniszczyły reaktor jądrowy w Al-Kibar (prowincja Dair Alzour), zidentyfikowany oficjalnie przez MAEA jako zbudowany przy pomocy technicznej Korei Północnej do produkcji plutonu dla celów wojskowych, który jednak do momentu zniszczenia nie uzyskał zdolności operacyjnych. W 2011 r. MAEA po raz pierwszy oficjalnie zarzuciła Syrii niewywiązywanie się z postanowień porozumienia o zabezpieczeniach i przekazała swoją ocenę Radzie Bezpieczeństwa ONZ, która nie podjęła w tej sprawie do końca 2014 r. żadnej formalnej decyzji. Inspektorzy MAEA nie zostali dopuszczeni do reaktora w Al-Kibar przed jego zniszczeniem, a od 2009 r. nie mają dostępu do trzech innych wskazanych przez organizację jako miejsca prowadzonych przez Syrię (która temu zaprzecza) programów jądrowych. Należy jednak pamiętać, że trwająca od 2011 r. wojna domowa w Syrii, w tym działalność na jej terytorium tzw. Państwa Islamskiego, bardzo silnie utrudnia monitorowanie wywiązywania się tego państwa ze zobowiązań reżimu NPT⁶⁵.

Podpisany 24 września 1996 r. układ o całkowitym zakazie prób jądrowych (*Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty* – CTBT) w 2014 r. nadal nie obowiązywał⁶⁶. Nie zwiększyła się liczba państw w tzw. listy 44 (art. XIV CTBT i Aneks 2), których związanie się układem jest niezbędnym i koniecznym warunkiem jego wejścia w życie. Pozostało zatem na niej osiem państw: USA, ChRL, Izrael, Egipt i Iran (które układ podpisały) oraz Indie, Pakistan i Korea Północna (które go nie podpisały). Z wyjątkiem Egiptu i Iranu reszta posiada arsenały jądrowe, a cztery państwa tej grupy są sygnatariuszami NPT: USA, ChRL, Iran i Egipt. Po podpisaniu CTBT trzy państwa przeprowadziły próbną wybuchy jądrowe: Indie i Pakistan (w 1998 r. po dwie próby) oraz Korea Północna (w 2006 r., 2009 r., 2013 r. – po jednej próbie). Sygnatariuszami CTBT były w 2014 r. 163 państwa, o dwa więcej niż w 2013 r.; do tego grona dołączyły Niue (4 marca) i Kongo (2 września)⁶⁷.

Wprawdzie wprowadzenie w życie reżimu CTBT jest niezmiennie priorytetem administracji prezydenta Obamy, ale od lat w Senacie niewiele się działo w sprawie jego ratyfikacji. Zdaniem Rose E. Gottemoeller należy się skoncentrować na „rozwijaniu wśród senatorów i opinii publicznej świadomości i wiedzy na temat praktycznego doniosłego znaczenia reżimu CTBT”. Z członkami Senatu raczej trzeba

⁶⁴ Myanmar. Overview, Nuclear Threat Initiative, sierpień 2014, <http://www.nti.org/country-profiles/myanmar/>.

⁶⁵ „Syria.Nuclear”. Country Profiles, Nuclear Threat Initiative, sierpień 2014, <http://www.nti.org/country-profiles/syria/nuclear>.

⁶⁶ Szerzej: J.E. Medalia, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty: Background and Current Development*, Congressional Research Service, RL33548, 29 września 2014 r., <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL33548.pdf>.

⁶⁷ <http://www.ctbto.org/>.

prowadzić dialog, niż wyznaczać konkretny termin jego ratyfikacji⁶⁸. Należy jednak zauważyć, że USA od lat współuczestniczą w funkcjonowaniu reżimu, a ich wkład finansowy do budżetu Komisji Przygotowawczej wynosi ponad 20%⁶⁹. Po marcowej wizycie w Izraelu sekretarz wykonawczy Komisji Przygotowawczej stwierdził, że „Izrael może być państwem z grupy ośmiu znajdujących się na tzw. liście 44, które jako pierwsze ratyfikuje CTBT”⁷⁰. Od wielu lat do przystąpienia do CTBT te kraje, które jeszcze tego nie uczyniły, nawołuje składająca się z dwunastu państw (Australia, Kanada, Chile, Niemcy, Japonia, Meksyk, Holandia, Nigeria, Filipiny, Polska, Turcja, Zjednoczone Emiraty Arabskie) nieformalna międzyregionalna instytucja państw nieatomowych – tzw. Inicjatywa na rzecz nieprolifracji i rozbrojenia (*Non-Proliferation and Disarmament Initiative* – NPDI); uczyniła to również po spotkaniu, które odbyło się w Hiroszynie w dniach 11–12 kwietnia 2014 r.⁷¹

Pod nadzorem Komisji Przygotowawczej CTBT rozbudowywany był nadal Międzynarodowy System Monitoringu, którego elementy składowe rozmieszczane są w ponad 80 państwach świata. Pod koniec 2014 r. ze wszystkich 337 przewidzianych docelowo do użytku jednostek monitorujących 281 miało status operacyjny (o trzy więcej w stosunku do roku poprzedniego), 19 było poddanych próbom technicznym, 18 znajdowało się w budowie, a 19 będzie konstruowanych w następnych latach⁷². System monitoringu jest ciągle testowany, np. w listopadzie 2014 r. w Jordanii na obszarze około 1000 km² z udziałem ponad 40 inspektorów przeprowadzone zostały kilkutygodniowe ćwiczenia, podczas których zweryfikowano skuteczność 14 z 17 obowiązujących w CTBT technik weryfikacji. Było to największe przedsięwzięcie tego typu w historii (tymczasowego) funkcjonowania reżimu⁷³.

SYRIA NADAL W CENTRUM UWAGI OPCW

W 2014 r. najważniejszym wydarzeniem w funkcjonowaniu reżimu CWC (*Chemical Weapons Convention*; Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów) była likwidacja syryjskiego arsenału broni chemicznej (budowanego od lat siedemdzie-

⁶⁸ *Arms Control in the Near Term: An Interview...*, op. cit.; S. Taheran, „U.S. officials reaffirm support for CTBT”, *Arms Control Today* z 1 listopada 2014 r., http://www.armscontrol.org/ACT/2014_10/News/US-Officials-Reaffirm-Support-for-CTBT.

⁶⁹ *Report of the United States of America Pursuant to Actions 5, 20, 21 of the 2010 Nuclear Non-Proliferation Treaty Review Conference Final Document*, 29 kwietnia 2014 r., <http://www.state.gov/documents/organization/225580.pdf>.

⁷⁰ *Israel's Close Cooperation With the CTBTO*, marzec 2014, www.ctbto.org/press-centre/highlights/2014/israels-close-cooperation-with-the-ctbt/; D.G. Kimball, „Israel indicates support for CTBT”, *Arms Control Today* z 1 maja 2014 r., http://www.armscontrol.org/act/2014_05/Israel-Indicates-Support-for-CTBT.

⁷¹ Non-Proliferation and Disarmament Initiative 8 th Ministerial Meeting Hiroshima, 12 kwietnia 2014 r., <http://www.mofa.go.jp/files/000035199.pdf>.

⁷² <http://www.ctbto.org/>.

⁷³ J. Mackby, „Special report: Did Maridia conduct a nuclear test explosion?”, *Arms Control Today*, styczeń–luty 2015, http://www.armscontrol.org/ACT/2015_0102/Features/Did-Maridia-Conduct-a-Nuclear-Test-Explosion-On-Site-Inspection-and-the-CTBT.

siątych XX wieku⁷⁴), na którą Syria wyraziła zgodę po naciskach USA (groziły użyciem siły militarnej) i Rosji (np. konferencja ministrów spraw zagranicznych obu państw w dniach 12–14 września 2013 r. w Genewie) oraz społeczności międzynarodowej. 14 września 2013 r. Syria podpisała CWC, a przed jej ratyfikacją, która nastąpiła 14 października, 20 września 2013 r. przekazała OPCW (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons; Organizacja ds. Zakazu Broni Chemicznej) deklarację w sprawie swego arsenału broni chemicznej wielkości około 1300 ton, w tym około 700 ton środków szczególnie niebezpiecznych. 1 października do tego państwa wysłany został pierwszy wspólny zespół inspekcyjny OPCW i ONZ⁷⁵. 27 września Rada Wykonawcza OPCW i Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęły jednomyślnie i prawie równocześnie, ale oddzielnie, decyzje w sprawie likwidacji syryjskiej broni chemicznej, w tym harmonogram przedsięwzięcia⁷⁶.

Proces likwidacji⁷⁷ w ponad dwudziestu miejscach magazynowania środków chemicznych przeznaczenia wojskowego rozpoczął się 6 października i przebiegał w niezwykle trudnych warunkach wynikających z trwającej wojny domowej i terrorystycznej działalności tzw. Państwa Islamskiego⁷⁸. Na podstawie przekazanego 27 października 2013 r. OPCW przez rząd syryjski dokumentu zawierającego bardziej szczegółowy harmonogram „pełnej i poddającej się weryfikacji destrukcji” broni chemicznej oraz infrastruktury do jej badań i produkcji Rada Wykonawcza OPCW podjęła 15 listopada decyzję w sprawie wyznaczenia szczegółowych terminów likwidacji poszczególnych elementów potencjału chemicznego Syrii. Cały proces miał się zakończyć do 30 czerwca 2014 r.⁷⁹

Zdecydowana większość materiałów chemicznych została wywieziona z Syrii (tylko niewielką część utylizowano w tym kraju) drogą morską z portu Latakia przez dwa statki towarowe: duński (MV *Ark Futura*) i norweski (MV *Taiko*) eskortowane ze względu na konfliktogenny charakter regionu przez okręty wojenne kilku państw. Pierwszy transport został wysłany 7 stycznia, a ostatni, dziewiętnasty, opuścił Syrię 23 czerwca 2014 r. (na pokładzie MV *Ark Futura*). Najbardziej niebezpieczne chemikalia były niszczone na pokładzie amerykańskiego statku MV *Cape Ray*⁸⁰ na

⁷⁴ Historia budowy tego potencjału: Syria. *Chemical, Nuclear Threat Initiative*, lipiec 2014, <http://www.nti.org/country-profiles/syria/chemical/>.

⁷⁵ Szerzej: M. Tabor, „Porozumienia w sprawie kontroli zbrojeń i rozbrojenia. Nobel...”, op. cit., s. 128–131.

⁷⁶ *Compliance with the Convention on The Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction Condition 10(C) Report*, luty 2014, <http://www.state.gov/documents/organization/230111.pdf>. Szczegółowe warunki zniszczenia syryjskiej broni i infrastruktury do jej produkcji Rada Wykonawcza OPCW przyjęła 15 listopada 2013 r.

⁷⁷ P.F. Walkner, „Syrian chemical weapons destruction: Taking stock and looking ahead”, *Arms Control Today*, grudzień 2014, http://www.armscontrol.org/ACT/2014_12/Features/Syrian-Chemical-Weapons-Destruction-Taking-Stock-And-Looking-Ahead; Frequently Asked Questions, OPCW, grudzień 2014, <http://www.opcw.org/special-sections/syria-and-the-opcw/frequently-asked-questions/>.

⁷⁸ Dłatego OPCW zdecydowała, że będzie on przebiegał poza terytorium Syrii. Wiele państw, ze względu na okoliczności, odmówiło udziału w tym przedsięwzięciu.

⁷⁹ „Syria’s chemical weapons: Progress and continuing challenges”, *CRS Insights* z 1 października 2014 r., <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/IN10160.pdf>.

⁸⁰ Dokumentację na ten temat przedstawia Departament Obrony USA. Zob. „Cape Ray”, http://www.defense.gov/home/features/2014/0114_caperay/.

Morzu Śródziemnym (od 7 lipca do 17 sierpnia 2014 r.). Mniej groźne substancje (środki binarne) wywiezione z Syrii i „odpady” powstałe w wyniku niszczenia tych najgroźniejszych na amerykańskim statku poddane zostały utylizacji w obiektach lądowych w USA, Finlandii, Wielkiej Brytanii i Niemczech. Żaden z komponentów chemicznych nie został wyrzucony do morza. W październiku 2014 r. OPCW podała wiadomość o zbliżającym się do końca procesie niszczenia zadeklarowanego przez Syrię arsenału środków chemicznych – zlikwidowano 97,8% tego arsenału, tj. 1279 ton substancji chemicznych z zadeklarowanych 1308 ton⁸¹, problem nie został więc definitywnie rozwiązany. Równocześnie pojawiły się doniesienia, że Syria posiada dwa ośrodki (centrum badań oraz laboratorium), które nie były wymieniane we wcześniejszych deklaracjach przekazywanych OPCW. Zdaniem rządu syryjskiego nie mogły być one dostępne dla inspektorów, ponieważ znajdują się na terenach ostrych walk. Ponadto donoszono o niezgodnym z CWC użyciu w tych walkach chloru. Rząd syryjski zaprzeczał i widział winnych w bojownikach Państwa Islamskiego podejrzanego o posiadanie broni chemicznej wykradzonej ze słabo zabezpieczonych obiektów rządowych⁸². Syria nie wywiązała się z obowiązku zniszczenia do 15 marca 2014 r. dwunastu zadeklarowanych obiektów produkujących broń chemiczną. Na skutek różnych trudności OPCW przedłużyła ten termin o rok – do końca lutego 2015 r.: siedem z tych obiektów ma zostać zburzonych, a pięć na stałe zamkniętych⁸³.

1 października zakończyła w Syrii pracę wspólna misja inspekcyjna OPCW i ONZ⁸⁴, a jej zadania przejęła misja tej pierwszej organizacji⁸⁵. Działalność inspekcyjna oraz zaangażowanie kilku państw w proces niszczenia syryjskiego arsenału zostały wysoko ocenione przez obradującą w dniach 1–5 grudnia 2014 r. w Hadze XIX Konferencję Państw Stron CCW⁸⁶.

Proces niszczenia syryjskiego arsenału chemicznego jest precedensowy w dotychczasowej historii funkcjonowania reżimu CWC. Po raz pierwszy został rozpoczęty i prawie zakończony w państwie, w którym trwa wojna domowa (rząd, opozycja, tzw. Państwo Islamskie)⁸⁷, prawie cały arsenał został zniszczony poza krajem (art. III CWC i aneks dotyczący weryfikacji wskazują, że niszczenie następuje na terytorium

⁸¹ *Syrian Chemical Destruction Data*, OPCW, 20 października 2014 r., <http://www.opcw.org/special-sections/syria/destruction-statistics/>.

⁸² Szerzej: OPCW Fact Finding Mission: „Compelling Confirmation” That Chlorine Gas Used as Weapon in Syria, 10 września 2014 r., <http://www.opcw.org/news/article/opcw-fact-finding-mission-compelling-confirmation-that-chlorine-gas-used-as-weapon-i>; J.P. Zanders, „Chlorine: A weapon of last resort for ISIL?”, *The Trench* z 27 października 2014 r., <http://www.the-trench.org/chlorine-isil/>.

⁸³ *OPCW Maritime Operation Completes Deliveries of Syrian Chemicals to Commercial Destruction Facilities*, 24 lipca 2014 r., <http://www.opcw.org/news/browse/5/article/opcw-maritime-operation-completes-deliveries-of-syrian-chemicals-to-commercial-destruction-facilitie/>.

⁸⁴ O jej pracach zob. *OPCW-UN Joint Mission*, opcw.unmission.org. Misji przewodniczyła duńska dyplomatka Sigrid Kaag.

⁸⁵ *OPCW-UN Joint Mission Draws to a Close*, 1 października 2014 r., <http://opcw.unmissions.org/AboutOPCWUNJointMission/tabid/54/ctl/Details/mid/651/ItemID/342/Default.aspx>.

⁸⁶ *Nineteenth Session of the Conference of States Parties*, <http://www.opcw.org/documents-reports/conference-states-parties/nineteenth-session/>.

⁸⁷ W Libii proces ten został podjęty jeszcze za czasów dyktatury Kaddafiego.

posiadacza), koszty niszczenia pokrywała prawie w całości OPCW⁸⁸, a inspektorzy po raz pierwszy w historii wykonywali swoją pracę w kamizelkach kuloodpornych.

Likwidacja syryjskiego arsenału chemicznego ma ważne znaczenie dla umacniania bezpieczeństwa państw regionu bliskowschodniego, ale byłoby ono większe, gdyby swój potencjał broni chemicznej zlikwidowały Egipt⁸⁹ i Izrael⁹⁰, państwa, które od lat są podejrzewane o jego posiadanie.

Według danych OPCW⁹¹ od kwietnia 1997 r. do końca 2014 r. pod nadzorem inspektorów organizacji⁹² zniszczono prawie 85% z ponad 72,5 tys. ton zadeklarowanych środków chemicznych państw stron CWC. Przeprowadzono w tym czasie ponad 5500 inspekcji w 265 zakładach produkujących chemikalia dla celów wojskowych i w ponad 2020 – produkujących dla celów cywilnych; znajdowały się one na terytoriach 86 państw. Chociaż przewidziany konwencją okres likwidacji broni chemicznej sygnatariuszy NPT minął 29 kwietnia 2012 r., to za zgodą i pod nadzorem OPCW kontynuują ją⁹³: USA (2800 ton), Rosja (około 8000 ton) oraz Irak (potencjał nieokreślony) i Libia (około 850 ton), w których od lat toczą się konflikty wojenne.

Syria była 190. państwem sygnatariuszem CWC; wymóg jej ratyfikacji jest nadal oczekiwany wobec sześciu państw: Angoli, Egiptu, Izraela, Myanmaru, Korei Północnej i Sudanu Południowego⁹⁴. Reżim CWC zbliża się zatem do uniwersalności, a w 2015 r. odnotowujemy setną rocznicę użycia broni chemicznej w walkach zbrojnych⁹⁵.

W 2014 r. problematyka reżimów prezentowanych wyżej nie zwracała szczególnej uwagi światowej opinii publicznej. Dla niej były sprawy ważniejsze, np. aneksja Krymu i zaangażowanie militarne Rosji na wschodniej Ukrainie, sankcje wobec Rosji, powrót epidemii Eboli w Afryce, ochrona klimatu, działalność tzw. Państwa Islamskiego. Jednak w funkcjonowaniu tych reżimów odnotowaliśmy zagadnienia niezwykle istotne dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Do pozytywnych należy zaliczyć: rzetelne wywiązywanie się USA i Rosji ze zobowiązań wynikających z no-

⁸⁸ Około 36 państw wniosło finansowy lub inny wkład w proces niszczenia i jego weryfikację. P.F. Walkner, op. cit.

⁸⁹ *Egypt. Countries Profiles*, Nuclear Threat Initiative, czerwiec 2014, <http://www.nti.org/country-profiles/egypt/>

⁹⁰ *Israel. Countries Profiles*, Nuclear Threat Initiative, maj 2014, <http://www.nti.org/country-profiles/egypt/>.

⁹¹ <http://www.opcw.org/>.

⁹² W związku z tym, że proces redukcji zadeklarowanej broni chemicznej zbliża się w świecie do końca, OPCW zmniejsza sukcesywnie liczbę inspektorów. Zgodnie z informacją dyrektora generalnego OPCW w 2010 r. było ich 175, a w roku 2014 – 125. Docelowo ma ich pozostać 90. Zob. „Üzümcü: ‘After Syria I do not see any country able to use chemical weapons anymore’”, *The Trench* z 31 października 2014 r., <http://www.the-trench.org/uzumcu-interview/http://www.the-trench.org/uzumcu-interview/>.

⁹³ P.F. Walkner, op. cit.

⁹⁴ Nie uwzględniono tu dwóch jednostek geopolitycznych: Autonomii Palestyńskiej i Tajwanu, gdyż nie są one członkami ONZ; ta ostatnia ma bardzo dobrze rozwinięty przemysł chemiczny.

⁹⁵ 22 kwietnia 1915 r. armia niemiecka użyła wysoko stężonego chloru przeciw wojskom francuskim pod miejscowością Ypres w Belgii (stąd nazwa tego środka – iperyt).

wego START, wzmocnienie reżimu NPT w wyniku „kontrolowanego” przez MAEA i grupę P5+1 powrotu Iranu na drogę respektowania jego postanowień, wzmocnienie reżimu CWC jako efekt likwidacji arsenału chemicznego Syrii w warunkach trwającej tam wojny domowej, co było wydarzeniem bezprecedensowym. Niewiele się działo w reżimie CTBT – nie wykonano żadnego kroku na drodze do jego wejścia w życie. Szczyt nuklearny w Hadze potwierdził wprawdzie, jak ważnym zagadnieniem jest ochrona materiałów rozszczepialnych, ale dotyczy to tylko sfery cywilnej, na której użytek wykorzystywanych jest jedynie 15% tych materiałów. Negatywne dla bezpieczeństwa zagadnienie stanowiło (najprawdopodobniej) złamanie przez Rosję postanowień INF, czego konsekwencją były dyskusje w państwach sygnatariuszach nad celowością zachowania tego reżimu. W ubiegłym roku dominowało przeświadczenie o konieczności jego trwania i powrotu Rosji do przestrzegania układu.

Świat w 2014 r. był mniej bezpieczny niż rok wcześniej. Oceniając jego kondycję przez pryzmat rozwoju wielu procesów, do których należy między innymi zagadnienie kontroli zbrojeń, szczególnie jądrowych, i nieprolifracji, badacze skupieni wokół prestiżowego i opiniotwórczego amerykańskiego periodyku *Bulletin of the Atomic Scientists* podjęli w styczniu 2015 r. decyzję o przesunięciu o dwie minuty do przodu wskazówek słynnego, ale zarazem symbolicznego „zegara Sądu Ostatecznego” (*Doomsday Clock*) – z godziny 23.55 (którą wskazywał przez ostatnie trzy lata) na godzinę 23.57⁹⁶.

REGIMES OF NUCLEAR AND CHEMICAL WEAPONS CONTROL: BURSTING AT THE SEAMS, BUT STILL HOLDING FAST

The paper analyzes the 2014 evolution of the New START (correctly implemented), the INF (problematic), the NPT (Iran’s realization accord with P5 + 1 – Joint Plan of Action), the CTBT (nothing new in 2014), the CWC (destruction of the Syrian chemical arsenal) regimes, as well as the Nuclear Summit in the Hague.

Keywords: New START, ICBM, SLBM, strategic bombers, Cruise missile, INF, Nuclear Security Summit, NPT, NPT-Iran, CTBT, CWC, CWC-Syria, OPCW

⁹⁶ „Press release: It is now 3 minutes to midnight”, *Bulletin of the Atomic Scientists* z 22 stycznia 2015 r., <http://thebulletin.org/press-release/press-release-it-now-3-minutes-midnight7950>.